

Poražení sametové revoluce – revoluce, transformace, nedůvěra / On the losing side of the Velvet Revolution – revolution, transformation, mistrust¹

Jiří Juhász

Abstrakt

Tento článek vychází z výzkumu skupiny, kterou lze nazvat jako poražené sametové revoluce a následného vývoje. Vychází z rozhovorů s lidmi, kteří se cítí jako poražení a usiluje o popis toho, jak chápou revoluci v roce 1989 a následný vývoj a některé jevy s ním spojené. Tento článek se zaměřuje zejména na to, jak poražení chápou sametovou revoluci a vývoj v následujících letech. Věnuje se také jevu, který přímo souvisí s chápáním událostí, a to systémové nedůvěře. Tento článek se snaží uchopit tuto opomíjenou skupinu, jejíž pochopení je důležité pro chápání celého období po roce 1989. Cílem tohoto článku je popsat a umožnit pochopení skupiny poražených a některé důvody a důsledky tohoto stavu.

Abstract

This article is based on the research of a group, that can be called a losers of the Velvet Revolution and its consequent development. It is based on interviews with people, who feel like losers of the revolution and it aspires to describe this group, through their understanding of the revolution of 1989 and subsequent development and some phenomena connected with it. This article focuses mainly on how the losing side understands the Velvet Revolution and development in the following years. It focuses also on the phenomenon which is related to the understanding of the events, which is mistrust in the system. This article is trying to grasp this overlooked group, whose understanding is important for understanding the Whole period after the year 1989. The goal of this article is to describe and enable an understanding of the group of losers of the revolution and some reasons and consequences of this status.

Klíčová slova: Sametová revoluce; poražení revoluce; transformace; nedůvěra.

Key words: Velvet revolution; losers of revolution; transformation; distrust.

¹ Tento článek vznikl s podporou Grantové agentury Univerzity Karlovy v rámci projektu č. 353022 „Na straně "poražených" - Sametová revoluce optikou druhé strany“, který je řešený na Univerzitě Karlově, Fakultě humanitních studií.

Úvod do výzkumu

Otázka poražených zůstává, až na výjimky, jako jsou studie autorů Miroslava Vaňka² nebo Daniela Kunštáta³ a zájem o osudy elitních představitelů starého režimu, často mimo zájem badatelů. Každá revoluce ze své podstaty produkuje skupinu lidí, kterou je možné označit jako poraženou. Jde zejména o zastánce starého, odstraněného režimu, ale také o skupiny, u kterých dojde například ke snížení životní úrovně nebo statusu. Skupinu poražených vytváří samotná revoluční změna, ale také nově vzniklá realita, uspořádání a obecně zpřetřhání původní sociální a kulturní tkáně. Náhlé a rychlé sociální změny, jako je právě revoluce, mají tendenci vytvářet s větší pravděpodobností větší množství poražených než dlouhodobější procesy, například ekonomické cykly.⁴

Definovat skupinu poražených není jednoduchý úkol. Je zřejmé, že jde o heterogenní skupinu, která mimo samotnou prohru nemusí mít mnoho společných charakteristik. Některé vlastnosti, které tuto skupinu spojují zmiňuje ve svém výzkumu, který je spíše ojedinělý D. Kunštát.⁵ Jednou ze společných charakteristik členů této skupiny je pro výzkum, ze kterého vychází tento článek to, že mají zkušenost s komunistickým režimem, a to takovou, že v něm prožili alespoň část produktivního života nebo se v něm socializovali. Prohra těchto lidí vychází buď přímo ze samotného revolučního dění nebo následného vývoje. Prohra může nabývat mnoha podob, přičemž se pohybuje na široké škále od objektivnějších aspektů, jako je snížení životní úrovně, až po subjektivnější, jako jsou ideologické aspekty. Není ovšem zásadní, zda jde o skutečnou (objektivní) nebo pocítovanou (subjektivní) prohru. V konečném důsledku jde o reálné pocítovaný stav. Například Piotr Sztompka vidí poražené jako ty, u kterých změna režimu vyvolává určitý střet ukotvených a internalizovaných vzorců s novou realitou, což jim neumožňuje přeorientovat se na imperativy nového systému.⁶

Teoreticko-historický kontext a statistika poražených

Vlivem revoluce došlo k dalekosáhlým změnám, které se týkaly hodnot, přesvědčení, narativů, symbolických významů, definic situací, diskurzivních rámců.

² VANĚK, Miroslav. *Obyčejní lidé...?* Praha: Academia, 2009.

³ KUNŠTÁT, Daniel. Korelace názorů pamětnické veřejnosti na komunistický režim a jejich současného politicko-ideového ukotvení. *Acta Politologica*. Vol.15, no.2, 2023, s. 1–31.

⁴ SZTOMPKA, Piotr. *The Trauma of Social Change, A Case of Postcommunist Societies in ALEXANDER, Jeffrey. Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley: University of California Press, 2004, s. 158.

⁵ KUNŠTÁT, Daniel. Korelace názorů pamětnické veřejnosti na komunistický režim a jejich současného politicko-ideového ukotvení, 2023.

⁶ SZTOMPKA, Piotr. *The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies*, 2004, s. 163.

J. Krapfl tyto změny nazývá v práci *Revoluce s lidskou tváří*⁷ jako zrod nového společenství a jeho vědomí. Podle J. Krapfla došlo k vytvoření nového chápání světa, nové morálky a identity.⁸ Tato změna se týká celé společnosti. Ale určitá část společnosti s touto změnou nesouhlasí, je pro ně obtížné ji akceptovat, nebo se na tuto změnu adaptovat. V případě revoluce a porevoluční transformace, která pro určitou skupinu znamenala prohru, mohlo dojít k reinterpretaci událostí v souladu s určitým schématem této skupiny, což jim umožňuje ustanovit a pochopit co se děje. Taková reinterpretace pak mění pohled účastníků na celou situaci.⁹

Dalekosáhlé změny znamenají otřes také pro společenskou smlouvu. I přes to, že byla založena na neudržitelném a represivním základu, určitým způsobem fungovala.¹⁰ Během velmi krátké doby zmizela a některé skupiny ztratily jistoty, které považovaly za základní – například zaměstnání, bydlení nebo obecně ideologii, která jim umožňovala orientovat se. U části lidí z těchto skupin nebyl stát v průběhu času schopen obnovit nebo získat důvěru.¹¹

Vedle porážky, vycházející ze změn a střetů hodnot, norem, kulturních vzorců, která nastala relativně brzy po revoluci, je také nutné brát v potaz porážku vycházející z porevoluční transformace a dlouhodobějšího vývoje. Bezprostředně po revoluci měla demokratická transformace širokou podporu. S poklesem reformního nadšení však „poražení transformačního procesu začali postupně podporovat úsilí o zvrát, zastavení nebo zpomalení reformem.“¹² Na rozdíl od větší části elit bývalého režimu, která byla schopna přetvořit svůj bývalý kapitál na kapitál ceněný v novém režimu neměla skupina poražených kapitál, který by transformovala, nebo ho nebyla schopna transformovat do podoby ceněného kapitálu v nové realitě.¹³ Vedle ekonomického kapitálu, který mohl poraženým chybět, mohl pro poražené představovat porážku nedostatek/nesprávný kapitál obecně a neschopnost jeho transformace. Matějů zmiňuje zejména kulturní kapitál jako

⁷ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří: Politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989–1992*, Praha: Rybka Publisher, 2016.

⁸ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří*, 2016, s. 66.

⁹ ŠILHANOVÁ, Jana. Analýza rámců Ervinga Goffmana in Šubrt, J. *Soudobá Sociologie II*, 2008 s. 81.

¹⁰ GHODSEE, Kirsten, ORENSTEIN, Mitchell. *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989, Revolutions*. Oxford: Oxford University Press, 2022 s. 104.

¹¹ GHODSEE, Kirsten, ORENSTEIN, Mitchell. *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*, 2022.

¹² SMITH, Michael, MATĚJŮ, Petr. Restratifikace české politiky: Vývoj třídně podmíněného volebního chování v české republice v letech 1992–2010, *Sociologický časopis 2011, Vol. 47, No. 1*, 2011, s. 37.

¹³ MATĚJŮ, Petr. Who Has Gotten Ahead After the Fall Of Communism? *Czech Sociological Review*, Vol. 3 No. 2, 1995, s. 121.

důležitý pro schopnost lepší adaptace a orientace v měnících se podmínkách.¹⁴ Právě kulturní kapitál funguje jako ochrana před socioekonomickým propadem během porevoluční transformace.¹⁵

Poražení mohou mít také určitý repertoár kulturních pravidel, specifický pro odstraněný režim.¹⁶ Tito lidé mohou mít specifický internalizovaný způsob života, ten ovšem přestal být efektivní a funkční, nebo začal být společností sankcionován. Takové sankcionování pak vede k další frustraci a k dalšímu utvrzování starých mentálních habitů.¹⁷

Statistika věnující se konkrétně skupině poražených revoluce a následného vývoje je spíše ojedinělá. Jde spíše o statistiky týkající se spokojenosti, názorů na daná období, ale přímo otázka porážky není ve výzkumech běžná. Není tedy zřejmé, jaká je skutečná velikost této skupiny ani to, jak se vyvíjí. Je ovšem zjevné, že tato skupina existuje. Jako příklad ukazatelů její existence a částečně i velikosti lze brát data některých výzkumů. Například Výzkum D. Kunštáta¹⁸ identifikuje ve vzorku 1002 respondentů 10,4 % lidí, které označuje jako poražené a dokonce 23,4 % nostalgiků – obrácených do zlaté minulosti před revolucí. Publikace J. Ekmana a J. Lindeho¹⁹ uvádí data, podle kterých by návrat komunistického režimu v ČR uvítalo od 7 % v roce 1993 po 18 % v roce 2001. Jiný výzkum od CVVM²⁰ z roku 2019 ke třiceti letům od sametové revoluce ukazuje, že 12 % ze vzorku 1046 respondentů pomocí kvótního výběru míní, že poměry před revolucí byly lepší než nyní. Dalším příkladem může být výzkum agentury STEM²¹ z roku 2009, který ve vzorku 1278 respondentů identifikoval 19 % odpůrců změn po roce 1989. Existuje množství výzkumů podobného typu, které ukazují, že ač poměrně menšinová, ale nezanedbatelná část společnosti je označitelná jako poražení.

¹⁴ MATĚJŮ, Petr. Who Has Gotten Ahead After the Fall Of Communism? 1995, s. 121.

¹⁵ VEČERNÍK, Jiří. Staré a nové ekonomické nerovnosti: případ českých zemí. *Sociologický časopis* Vol. 31 No. 3, 1995 s. 321.

¹⁶ SZTOMPKA, Piotr. The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies, 2004.

¹⁷ ŠUBRT, Jiří, BALON, Jan. Soudobá sociologická teorie. Praha: Grada, 2010.

¹⁸ KUNŠTÁT, Daniel. Korelace názorů pamětnické veřejnosti na komunistický režim a jejich současného politicko-ideového ukotvení, 2023.

¹⁹ EKMAN, Jonas, LINDE, Joakim. "Communist Nostalgia and the Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe." *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 21, no. 3. 2005, s. 354–374.

²⁰ TABERY, Paulína, BÚTOROVÁ, Zora, KLOBUCKÝ, Robert. Výzkum CVVM: Třicet let od sametové revoluce z pohledu české veřejnosti. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2019. Dostupné online z: <https://tinyurl.com/492x2vna>

²¹ ŠUBRT, Jiří, VINOPAL, Jiří. K otázce historického vědomí obyvatel České republiky. *Naše společnost*. Vol.8, no.1, 2010, s. 9–20.

Metodologie výzkumu

Metodou zvolenou pro sběr dat a jejich analýzu je pro tento článek orální historie. Orální historii jako metodu lze definovat jako stále se vyvíjející a dotvářející se postupy, jejichž prostřednictvím se badatel dobírá nových poznatků na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá.²² Jedná se o kvalitativní metodu výzkumu, která se snaží dávat slovo také opomíjeným vrstvám společnosti, více reflektuje dějiny „psané zdola“. I přes limity kvalitativního výzkumu je možné dělat s určitou opatrností na základě dat získaných touto metodou interpretace a zobecňující závěry. Tato metoda umožňuje interpretaci dějinných zkušeností, umožňuje vidět kontinuitu postojů, názorů, událostí a jejich následků, které trvají déle než okolnosti, které je zformovaly.²³

Formou využití orální historie v tomto výzkumu jsou životopisná vyprávění. Životopisná vyprávění jsou vedena snahou objasnit určitý historický proces či etapu ze zorného úhlu narátorů, nebo přímo jejich prožitky a stanoviska.²⁴ Data využitá pro tento článek byla analyzována pomocí metody oral history. Analýza dat v případě metody oral history spočívá ve zpracování rozhovoru, který jako celek rozebírá na určité prvky v něm obsažené.²⁵ Na výzkumníkovi pak je výběr kritérií při rozboru a následném vystižení podstaty a výpovědní hodnoty analyzovaného rozhovoru.²⁶ V této práci jsou využity zejména dvě hlediska analýzy metody orální historie. Jde o obsahovou analýzu a analýzu smyslu sdělení.

Výběr narátorů

Vzhledem k povaze zkoumaného souboru je nejvýhodnějším a zvoleným způsobem výběru narátorů nenáhodný výběr. Jde o kombinaci dvou způsobů výběru. Jedná se o metodu snowball sampling, tedy výběr na principu valení sněhové koule. Jde o výběr v neznámém prostředí, kdy se výběr odvíjí od jedinců, u kterých byla identifikována žádoucí vlastnost. Tito lidé dále odkazují na jedince, o kterých vědí nebo předpokládají stejné nebo podobné znaky jako mají oni sami.²⁷ Metoda snowball sampling je v tomto případě doplněna účelovým

²² VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie, Praha: FHS UK – ÚSD AV ČR, 2011, s. 8.

²³ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku, 2011, s. 12.

²⁴ VANĚK, Miroslav, Orální historie: Metodické a „technické“ postupy, Olomouc: FF UPOL, 2003 s. 17.

²⁵ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku, 2011, s. 144.

²⁶ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku, 2011, s. 144.

²⁷ SURYNEK, Alois a kol. Základy sociologického výzkumu, Praha: Management Press, 2001 s. 70.

vzorkováním,²⁸ které omezilo nedostatky první metody, spočívající zejména v omezeném dosahu a rychlém vyčerpání odkazování na další narátory.

Konkrétně v této studii se vzorek skládá z lidí, kteří se cítí poražení v důsledku revoluce v roce 1989 a následného vývoje. Jako dostačující podmínka je samotná deklarace takového stavu. V konečném důsledku je subjektivní i objektivní prohra nebo nespokojenost reálně pociťovaným jevem. Otázka porážky nebo prohry byla pro respondenty poměrně citlivá, proto často slovo nahrazovali pojmy frustrace, nespokojenost, ale prakticky všichni respondenti popisovali stav životní porážky. Zároveň podmínkou je také část produktivního života, nebo alespoň podstatná část socializace před rokem 1989. Samotný výběr probíhal oslovením několika lidí, u kterých bylo předpokládáno, že splňují danou podmínku. Ta byla před samotnou prací s narátory ověřena otázkou na danou podmínku. Další narátoři byli získáváni zejména doporučením a předáním kontaktu od primárních oslovených. Jedná se o heterogenní vzorek, ve kterém narátoři vyjma pocitu porážky, nespokojenosti, frustrace a zkušenosti s komunistickým režimem mají různé charakteristiky. Sběr dat probíhal zejména v Praze a ve venkovských oblastech českého pohraničí. Praha v tomto případě zastupovala městské narátory a okresy Semily, Trutnov a Náchod zastupovaly mimoměstské respondenty. Sběr dat probíhal v letech 2022–2023.

Tento článek vychází z výzkumu, který je součástí disertační práce a věnuje se jednomu ze segmentů, který tvoří disertační práci. Pro tento článek byla vybrána část narátorů z celkových nižších desítek interview provedených v rámci celého výzkumu. Rozhovory byly realizovány v místech určených narátory, nejčastěji v místě jejich bydliště nebo v některých případech v místě zaměstnání. V tomto článku jsou uvedeny pouze iniciály, pohlaví a ročníky narátorů. Narátoři v tomto výzkumu jsou pouze muži. V disertační práci, která je základem pro tento článek je celkový poměr narátorů přibližně osmdesát procent mužů a dvacet procent žen. Muži byli obecně vstřícnější k rozhovorům. Dalším faktorem většího zastoupení mužů může být i metoda sněhové koule, kdy první kontaktování v rámci sněhové koule byli převážně muži, kteří odkazovali na další muže. Důvod, proč byli pro tento článek vybráni pouze narátoři muži, spočívá jednak v celkové převaze ve výzkumu, ale zejména také v tom, že vybraní narátoři zdůrazňovali témata tohoto článku a věnovali jim větší pozornost. Podobný věk narátorů je pak dán podmínkou zvolenou ve výzkumu, a to socializace a prožití alespoň části produktivního života v komunistickém režimu. Narátoři narození ve čtyřicátých letech minulého století tedy ohraničují nejstarší v populaci hojněji zastoupenou generaci a narátoři narození v sedmdesátých letech jako

²⁸ NOVOTNÁ, Hedvika, ŠPAČEK, Ondřej, ŠŤOVÍČKOVÁ JANTULOVÁ, Magdaléna. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. 2019, s. 293–298.

nejmladší možnou generaci v rámci zvolených kritérií. Rozptyl ročníků narození je tak pro tento výzkum omezen účelovými kritérii, a také přirozenou délkou lidského života.

Problematika oslovení narátorů a vedení rozhovorů

Při získávání respondentů pro tento článek stejně jako pro disertační práci, ze které článek vychází, se ukázala poměrně silná neochota „poražených“ mluvit o otázkách týkajících se revoluce, změn i současného dění. Poměrně časté bylo v rámci doporučování narátorů odmítnutí rozhovoru, a tedy i metoda sněhové koule nebyla příliš efektivní. Obecně byli narátoři nedůvěřiví, podezřívaví. Zejména se obávali změn v rozhovorech ze strany výzkumníka, redakce ze strany institucí. Ti, kteří byli ochotní k rozhovoru, byli i v průběhu rozhovorů většinou opatrní. Obecně se i zde propisovala nedůvěra ve výzkumníka i instituce, ze kterých výzkumník pochází. Přímo v rozhovorech musel výzkumník zaujmout pozici, ve které v podstatě pouze naslouchal a přikyvoval. Jakýkoliv nesouhlas, uvedení názoru, zpochybnění či oprava narátora většinou vedla k zablokování narátora a zpochybnění smyslu výzkumu z jeho/její strany. Autor tohoto výzkumu chápal odpovědi narátorů jako vypovídající o jejich vidění a chápání minulosti i současnosti a nehodnotil je ve smyslu souhlas/nesouhlas.

Tabulka č. 1 Vybraní narátoři

Iniciály	Ročník narození	Pohlaví
Z.B.	1946	Muž
J.R.	1953	Muž
J.G.	1958	Muž
R.R.	1971	Muž
M.P.	1948	Muž

Interpretace rozhovorů

Po krátkém uvedení toho, jak je možné nahlížet skupinu poražených jsou v následující části popsány vybrané konkrétní důvody toho, proč se členové této skupiny považují za poražené. Tato práce nemá za cíl předkládat komplexní popis dané skupiny, ale soustředí se na vybrané segmenty. Jde o prohru zejména v osobní rovině, ale v očích narátorů jde také o prohru celé společnosti.

Jak poražení chápou revoluci

Revoluci nechápou narátoři jako revoluci, například proto, že podle nich chyběl výraznější prvek násilí. „*Takhle můj názor na osmdesátý devátý je velice*

jednoduchý, tohle nebyla žádná revoluce, tu si představuju úplně trochu jinak...“²⁹ Odmítají možnost, že by byla revoluce bez násilí možná. „Vezmi si, že deset milionů obyvatel z toho je 1 milion straniků, a není žádná krvavá revoluce je sametová, kde teda všichni jsou ty straníci, kam se všichni poděli. Když v Maďarsku byla revoluce v roce 1956, tam bylo spousty mrtvých, tam se dá říct, že se pokusili o revoluci.“³⁰

Narátoři chápou dění spíše jako převrat, organizovanou akci. Revoluci vidí jako proces, který byl dlouho dopředu rozhodnutý shora. Shora v tomto případě znamená v některých případech vlivem „západu“. „Když se podíváme, kde všude CIA udělala revoluci, kde se všude udály změny, národní převraty a oni v tom měli prsty tak bych se divil, že by je tady neměli, ale já se podívám kolem dokola jo, jestliže se zúčastnili nějakých šedesáti převratů po světě a vždycky v tom měli prsty, tak proč by to nebylo tady.“³¹ V některých případech zase vlivem „východu“. „Tak, bylo to připravené, Gorbačov tomu dal zelenou a bylo.“³² Obecně šlo o vliv mocných, pro které byla taková změna nejvýhodnější.

Obyčejní lidé podle narátorů nejprve nevěděli, co se děje, byli v šoku, neměli jasná očekávání toho, co bude následovat. Zpětně ale tvrdí, že bylo jasné, že o revoluci nejde. Zároveň často zpochybňují roli studentů, protestů a stávek, což dávají do kontextu s tím, že vše bylo rozhodnuté shora. „Že byla nějaká sametová revoluce, to byla blbost, protože studenti by nic takového neudělali, a navíc těch milicionářů bylo tolik, že kdyby tam do té Prahy bývali přijeli tak to tam umlátíli čepicema a nepotřebovali jeden výstřel. Tak to bylo organizovaný. To bylo divadlo pro lidi, mě to bylo jasné. Když známi jezdili do Brna cinkat klíčema tak jsem říkal vy nemáte nic jinýho na práci.“³³ Vnější vliv považují za klíčový, státní struktury navíc podle nich o veškerém dění věděly a umožnily ho. „Když víte, jak to fungovalo, propojení vlády StB, armády, propojení s poradci SSSR, tak je naivní si myslet, že studenti vyšli do ulic a udělali státní převrat.“³⁴

Narátoři vnímali, že k nějakým změnám bude už před revolucí docházet, negativní hodnocení revoluce může být způsobeno tím, že očekávali spíše postupný vývoj a úpravy v rámci komunistického systému formou reforem. „...ale skutečně jsem byl přesvědčen o tom, že se vymění vedení vlády nebo vláda celá a že dojde ke směřování tomu socialismu s lidskou tváří, protože se začal objevovat

²⁹ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

³⁰ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

³¹ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953.

³² Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

³³ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953.

³⁴ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem M.P. ročník 1948.

Dubček. ³⁵ Často v době změn očekávali nástup určité formy socialismu s lidskou tváří. Součástí zklamání a pocíťované prohry byla nenaplněná víra v určitou reformovatelnost komunismu. „*Myslím, že komunisti byli hrozně málo pružný, oni nedokázali rychle se přizpůsobit změně ve světě, to znamená že měli ty lidi pustit ven, železnou oponu zbourat, takže to, co chtěli v roce šedesát osm, prostě to měli nějak reformovat... všechno bylo hrozně pomalé*“.³⁶ „*Tím že já jsem nebyl straník, až po převratu, to znamená že já až na konci, než se to celý položilo, ještě jsem si myslel, blázen, že by se mohlo něco podržet*“.³⁷ Sametová revoluce tedy je v očích narátorů po krátkém období nejistoty vnímána jako negativní jev. Nešlo podle nich o revoluci ať už z důvodu absence násilí nebo z důvodu řízení mezinárodního řádu. Očekávali určité změny, které si představovali odlišně od rychlých a náhlých všeobjímajících změn, které byly navíc jejich optikou divadlem nebo domluvenou událostí bez takové možnosti obyčejných lidí určit směřování a podobu změn.

Jaká tedy byla revoluce optikou poražených?

Charles Tilly³⁸ definuje revoluci jako revoluční situaci (soupeření o suverénní moc) a revoluční výsledek (přenesení moci). Tyto vlastnosti tehdejší dění nemělo, protože šlo podle narátorů o předem domluvené změny, na které neměli domnělí revolucionáři vliv. Již zmíněný J. Krapfl³⁹ popisuje, jak lidé mohou chápat revoluci v roce 1989. Sleduje různé narativy revoluce, které lidé vytvářejí pro porozumění vlastní zkušenosti.⁴⁰ Narativy podle Krapfla vykládají historické procesy jako příběhy s jasnou dějovou strukturou. Krapfl se inspiruje Haydenem Whitem, který za generické narativy označuje romanci, komedii, tragédii a satiru.⁴¹

Narativy specifické pro skupinu poražených jsou zejména ty narativy, které vidí revoluci jako tragédii nebo satiru. Tragický narativ revoluce ji vidí jako nevydařenou transcenci, jako nezdár.⁴² V tomto případě může jít i o skupinu lidí, která podporovala změny, ale došlo u nich ke zklamání, deziluzi z vývoje, například přílišné rychlosti nebo směru změn. V tomto případě nemusí jít nutně o podporovatele odstraněného komunistického režimu v takové podobě v jaké existoval, typicky mohli podporovat třetí cestu. V satirickém narativu je revoluce

³⁵ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem R.R. ročník 1971.

³⁶ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.G. ročník 1958.

³⁷ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

³⁸ TILLY, Charles. *European Revolutions 1492–1992*, Oxford: Blackwell, 1993.

³⁹ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří*, 2016, s. 29–56.

⁴⁰ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří*, 2016, s. 30.

⁴¹ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří*, 2016, s. 31.

⁴² KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří*, 2016, s. 47.

nesmyslná, jde spíše o ironický nebo reakcionářský postoj.⁴³ Skupina posuzující revoluci jako satiru ji vidí jako spiknutí, takzvanou revoluci podle nich zinscenovala tajná policie, východní nebo západní tajné služby, nebo naopak žádná revoluce neproběhla a vše bylo předem dohodnuté divadlo. Z toho vychází i jejich další pohled na politické dění, kdy začnou vidět jakoukoliv angažovanost jako nesmyslnou.

Jak poražení chápou porevoluční vývoj a transformaci

Celkové chápání porevolučního vývoje je do velké míry u narátorů determinováno hodnocením a nahlížením revoluce. Trajektorie byla u většiny narátorů velmi podobná, a to v tom smyslu, že každá další událost nebo každý další vývoj je jen utvrzoval v jejich nespokojenosti a pocitu porážky. Dochází k postupnému prohlubování pocitu porážky, což působí i na všeobecné hodnocení porevoluční reality, a zároveň to respondenty utvrzuje v pozitivním pohledu na odstraněný režim. Nedůvěra k tomu, jak ve skutečnosti proběhla revoluce se přeměnila v nedůvěru v další vývoj.

Porevoluční transformace nemají respondenti jasně časově ohraničenou, pociťují z ní ale silné zklamání, zejména v ekonomické rovině. Pociťují také silné zklamání z toho, že nedošlo k naplnění role, kterou očekávali od státu. V ekonomické rovině to byly zejména obavy z nových jevů, jako byla nezaměstnanost, chudoba, ale také například nenaplněná očekávání podílení se na řízení společnosti. *„Tam se lidi těšili, že třeba tu fabriku budou moct řídit společně a nemusí být kvůli tomu ve straně.“* *„Já jsem jako mladý o to zájem měl. Mysleli jsme si naivně, že se budeme podílet na řízení těch fabrik. Tenkrát se tak myslelo, že všechno je všech, lidový majetek. Ta kuponovka to měla pojistit.“*⁴⁴ Hrozba nezaměstnanosti a chudoby byla také vzpomínána jako nový a negativní jev. *„měl jsem obavu z toho, byl jsem dva měsíce na úřadu práce, jen se to otočilo, přišel jsem o práci, měl jsem dvě malé děti.“* *„Přemýšlel jsem, v čem bych třeba podnikal, protože začínalo to malé podnikání tak jsem sháněl nějaké prostory, ještě štěstí že jsem to neudělal, protože kdo to udělal tak s tím skončil, protože to šlo všechno do háje.“*⁴⁵

Dalším důvodem negativního hodnocení porevoluční transformace byla zejména velká privatizace v ekonomické oblasti a rozdělení Československa v oblasti politické. Oba tyto procesy podle narátorů dále zvýšily nedůvěru v nově vzniklý systém. Zejména rozdělení Československa chápou narátoři podobně jako samotnou revoluci, tedy jako podvod, nebo dokonce jako pokračování revoluce za účelem dále oslabit stát. *„Tohle bylo všechno připravené, to bylo*

⁴³ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří*, 2016, s. 53.

⁴⁴ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem R.R. ročník 1971.

⁴⁵ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.G. ročník 1958.

*pokračování revoluce, my jsme vlastně malinký stát, Československo a teď ho ještě rozpůlí, to je všechno postavený tak... nejlepší by bylo ještě oddělit Moravu a Slezsko.*⁴⁶

Ve stejném duchu oslabení státní moci a suverenity hodnotí narátoři vstup do NATO. *„Mnohem větší šok byl ještě vstup do NATO, to jsem by hodně divoký. To bylo silné kafe, dokonce jsem napsal několik protestních dopisů, pak vlastně následovala ta Jugoslávie rychle.*⁴⁷ Narátoři očekávali určitou neutralitu, takže zapojení do NATO brali jako velké zklamání. *„myslel jsem, že zůstane jako Rakousko nebo Švýcarsko, tak jsem to chtěl. Po odjezdu Varšavské smlouvy jsem chtěl žít v takové poklidné neutrální zemi.*⁴⁸ Výraznou změnou, která do určité míry pro narátory značí dovršení transformace je vstup do Evropské unie. Ten je hodnocen negativně, převážně je akcentována ekonomická rovina vstupu do EU a ztráta suverenity v rozhodování o ekonomických otázkách České republiky.

Jaká tedy byla porevoluční transformace optikou poražených?

Na porevoluční transformaci narátoři vzpomínají ve stejném duchu jako na revoluci, tedy velmi negativně. Je zmiňována zejména ekonomická rovina transformace jako příčina nespokojenosti a porážky. Dalším jevem, který se objevoval jako příčina negativního hodnocení revoluce, transformace a celkového pocitu porážky je nedůvěra. Jde zejména o nedůvěru v systém, s čímž je spojena obecně jeho legitimita.

Otázka nedůvěry poražených

Jako o jednom z důvodů prohry narátoři mluví o nemožnosti důvěřovat státu, institucím, politikům, úřadům, obecně režimu. V podstatě jde o všeobecnou nedůvěru. Teorie mluví o třech základních typech důvěry.⁴⁹ Jde o systémovou důvěru, důvěru v instituce a důvěru mezi lidmi. Systémová důvěra spočívá v důvěře v oprávněnost daného režimu – jeho legitimitě. Důvěra v instituce spočívá v pozitivní nebo negativní zkušenosti s těmito institucemi, která je vyjádřená důvěrou či nedůvěrou v ně. Důvěra sociální je obecnou důvěrou mezi lidmi. Tento článek se soustředí zejména na systémovou důvěru. Nedůvěru lze do určité míry brát i jako pozitivní, jako určitou bdělost občanů a snahu o změnu a zlepšení, v tomto případě může být nespokojenost s institucemi brána jako kompatibilní

⁴⁶ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953.

⁴⁷ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem M.P. ročník 1948.

⁴⁸ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem R.R. ročník 1971.

⁴⁹ SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Důvěra a demokracie: Přehled sociologických teorií důvěry od Tocquevilla po transformaci v postkomunistických zemích. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 2012, s. 155.

s demokratickým systémem.⁵⁰ Sami sebe tak chápou i narátoři ve výzkumu, ze kterého vychází tento článek. Narátoři ovšem nesrovnávají současný systém s určitým abstraktním ideálem demokracie, ale v naprosté většině s minulým komunistickým režimem.

Systémová nedůvěra a odlišná očekávání role státu.

Důvěra v demokratický systém, a tedy jeho legitimita je zejména legitimitou racionálně-legálním typem, jak ho popisuje M. Weber. Na Webera navazuje S.M. Lipset,⁵¹ podle kterého stojí legitimita systému na tom, že je většina společnosti přesvědčená o tom, že existující politické instituce jsou pro danou společnost nejvýhodnější, a to bez ohledu na to, kdo právě stojí v čele dané instituce. Dvěma hlavními faktory, které ovlivňují legitimitu režimu je efektivita v ekonomické a politické oblasti.⁵²

Narátoři zdůrazňovali zejména obecnou nedůvěru k režimu, vzniklou relativně nedlouho po revolučních změnách, kdy se tato nedůvěra prohlubovala v závislosti na aktuálním dění. Často zmiňovali jako silný důvod nedůvěry ztrátu státní suverenity zejména v ekonomické rovině a odlišná očekávání v politické rovině. Ekonomická i politická rovina se zde prolínají jako zdroj nedůvěry ve stát a jeho legitimitu a zároveň jsou deklarovaným zdrojem pocitu porážky.

Částečně viní narátoři Evropskou unii a obecně nadnárodní a mezinárodní struktury, ale částečně je podle nich vina na straně státu, který to svou slabostí umožnil. *„My jsme vytloukli 90 nebo 70 procent dobytka a zbytek se dováží. Hutě, všechno se zlikvidovalo, uhlí nemáme, doly se zavřely no tak jak se na to má dívat normální člověk. Jak jsme vstoupili do Evropské unie ty regulace nám prostě nařídili, Evropská unie, to řídí Němci“⁵³*

„Totálně v prdeli, celý průmysl, my jsme byli velmoc, všecko zlikvidovaný, zbrojovka v Brně dvacet tisíc zaměstnanců, učňovské školství na neuvěřitelné úrovni, dneska nic. Tak ať mě nikdo neříká, že to nebyl záměr; to byl stoprocentně cílený záměr, všechno se zabilo, vyvezlo. Tohle jsou zase ty nadnárodní korporace. Není to naše to jsou všechno cizí společnosti i když to má český jméno.“⁵⁴

⁵⁰ DOGAN, Mattei. „Erosion of confidence in Advanced Democracies“ Studies in Comparative International Development 32(3), 1997 s. 3–29.

⁵¹ LIPSET, Seymour, Martin. Political Man: The social bases of politics. The Johns Hopkins University Press, 1981.

⁵² SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Důvěra a demokracie: Přehled sociologických teorií důvěry od Tocquevillo po transformaci v postkomunistických zemích, 2012.

⁵³ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

⁵⁴ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953.

Prolínání ekonomické a politické roviny jako důvod nedůvěry a porážky je frekventované. Propojení obou sfér dobře ilustruje například tato odpověď. „*No, kdo do toho trochu vidí, tak zjistí, že je vazal ve vlastní zemi. Pořád si na něco berou půjčku, teď si bereme půjčku na obnovu Ukrajiny, přitom nemáme na nemocnice, na školství. A nikdo se neptá, od koho si ty půjčky bereme a kolik...naše ekonomika není schopná splácet úroky z těch půjček. To znamená, že jsme prodaní, ten stát je totálně prodaný. Tak jak mám být spokojený, pokud se cítím jako Čech.*“⁵⁵

Důvod nedůvěry a pocitu porážky spočívá v odlišném očekávání od toho, jakou roli stát bude mít. Představa, kterou narátoři nejčastěji popisovali jako ideální fungování státu v ekonomické a politické oblasti je jednoznačně silná státní suverenita a soběstačnost. Pod tím si představují spíše izolaci od globalizovaného světa. „*Určitě by bylo lepší, kdybychom byli samostatní, i když všichni tvrdí že to nejde, dost dobře mě nikdo nevysvětlil, proč to nejde.*“⁵⁶

„*Ale vzhledem k tomu, že se kloníme dneska k Americe... já nejsem ani pro to abychom lezli do zadku Rusům ani Američanům, já jsem Čech a myslím, že to, co mě říkají že jsme nesoběstační, oni z nás ty nesoběstačný udělali a velice rychle.*“⁵⁷

Stát a jeho orgány by měly být podle narátorů větší autoritou, respektive neměli o tento status pode nich nikdy přijít. Od státu očekávají direktivní řízení a postarání se, požadují určitý návrat paternalistického typu státu, který se bude více „starat“ o své občany. „*Ti, kteří jsou v politice tak se staraj, především asi o sebe.*“⁵⁸

„*...když nejsou schopný s těma lumpama pohnout a jenom se dozvíš, že tohle někdo provedl a není žádný řešení... no tak k čemu jsou, když tam potom vystoupí ta ženská, ta předsedkyně (poslanecké sněmovny), a ona řekne že oni tam nejsou pro lidi, tak proboha, proč tam jsou, ty by se měli o ty své poddané starat.*“⁵⁹

„*Já to vidím tak, že základ každého státu je, abych se nažral.*“⁶⁰

Na úrovni státu nejsou narátoři, prakticky už od doby nedlouho po revoluci, spokojeni ani s ekonomickou ani politickou oblastí. Legitimita státu je tak u nich relativně nízká, nemůžou mu důvěřovat z důvodu nenaplněných očekávání.

⁵⁵ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.G. ročník 1958.

⁵⁶ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem M.P. ročník 1948.

⁵⁷ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

⁵⁸ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem M.P. ročník 1948.

⁵⁹ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953.

⁶⁰ Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946.

Závěr

Tento článek se věnoval skupině, kterou lze nazvat jako poražené sametové revoluce a následného vývoje. Měl za cíl přispět k pochopení této skupiny, a toho, jak vnímají některé události a jevy a jaké jsou zdroje jejich pocitu prohry. Nejprve je zde popsáno, jak se teorie dívají na poražené a porážku a jak je možné toto téma uchopit. Následují interpretace vycházející z rozhovorů metodou orální historie. Ty se soustředí na vybraná témata, která byla identifikována jako frekventovaná a významná. Témata, kterým se tento článek věnuje jsou, jak skupina poražených chápe sametovou revoluci, jak chápou následnou transformaci a vývoj. Jako jednomu z důvodů porážky se tento text věnuje nedůvěře ve stát a odlišným očekáváním od role státu.

Skupina poražených vidí sametovou revoluci jako negativní události, které ovšem proběhly jinak, než je obecně vnímáno. Revoluci vidí jako tragédii nebo satiru. Revoluce je viděna jako zinscenovaná událost, na kterou neměli občané vliv. Zde je možné vidět počátek nedůvěry v novou realitu umožněnou právě revolucí. Následná transformace, vývoj a jeho chápání je determinováno chápáním revoluce, kdy pokračuje zklamání z nenaplněných očekávání odlišného vývoje. Ten měl podle respondentů spočívat v určité formě třetí cesty, silné státní suverenitě a neutralitě, ale v podstatě očekávali zejména mírné reformy tehdejšího režimu. V době transformace již nejsou tolik akcentovány ideologické aspekty, ale přichází důraz na ty ekonomické. V důsledku nenaplněných očekávání v době revoluce a v období následného vývoje nebyli schopni poražení začít důvěřovat státu, což se stalo jednou z příčin pocíťované prohry. Stát neměl v jejich očích důvěru, protože se nestal efektivním ani v politické ani v ekonomické oblasti. Nejde zcela jistě o jedinou linii důvodů pocíťované prohry, ale jde o jeden z dílů mozaiky. Tu je nutnou co nejvíce doplnit, protože poznání jedné z částí společnosti je pro pochopení celku nezbytné.

Seznam literatury

DOGAN, Mattei. Erosion of confidence in Advanced Democracies. *Studies in Comparative International Development* 32(3), 1997, s. 3–29.

GHODSEE, Kristen, ORENSTEIN, Mitchell. Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions. Oxford: Oxford University Press, 2022.

EKMAN, Jonas, LINDE, Joakim. Communist Nostalgia and the Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 21, no. 3, 2005. s. 354–374.

KRAPFL, James. Revoluce s lidskou tváří: Politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989–1992, Praha: Rybka Publisher, 2016.

LIPSET, Seymour, Martin. Political Man: The social bases of politics. The Johns Hopkins University Press, 1981.

KUNŠTÁT, Daniel. Korelace názorů pamětnické veřejnosti na komunistický režim a jejich současného politicko-ideového ukotvení. *Acta Politologica*. Vol.15, no.2, 2023. s. 1–31.

MATĚJŮ, Petr. Who Has Gotten Ahead After the Fall Of Communism? *Czech Sociological Review*, Vol. 3 No. 2, 1995. s. 117–136.

NOVOTNÁ, Hedvika, ŠPAČEK, Ondřej, ŠŤOVÍČKOVÁ JANTULOVÁ, Magdaléna.

Metody výzkumu ve společenských vědách. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2019.

SEDLÁČKOVÁ, Markéta. Důvěra a demokracie: Přehled sociologických teorií důvěry od Tocquevilla po transformaci v postkomunistických zemích. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2012.

SMITH, Michael, MATĚJŮ, Petr. Restratifikace české politiky: Vývoj třídně podmíněného volebního chování v české republice v letech 1992–2010, *Sociologický časopis 2011*, Vol. 47, No. 1, 2011. s. 33–59.

SZTOMPKA, Piotr. The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies in ALEXANDER, Jeffrey. Cultural Trauma and Collective Identity, Berkeley: University of California Press, 2004.

ŠILHANOVÁ, Jana. Analýza rámců Ervinga Goffmana in Šubrt, Jiří. Soudobá Sociologie II, s. 78–101, 2008.

- ŠUBRT, Jiří., BALON, Jan. Soudobá sociologická teorie. Praha: Grada, 2010.
- ŠUBRT, Jiří. VINOPAL, Jiří. K otázce historického vědomí obyvatel České republiky. *Naše společnost*. Vol.8, no.1, 2010. s. 9–20.
- TABERY, Paulína, BÚTOROVÁ, Zora, KLOBUCKÝ, Robert. Výzkum CVVM: Třicet let od sametové revoluce z pohledu české veřejnosti. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2019. Dostupné online z: <https://tinyurl.com/492x2vna>
- TILLY, Charles. European Revolutions 1492–1992, Oxford: Blackwell, 1993.
- SURYNEK, Alois a kol. Základy sociologického výzkumu, Praha: Management Press, 2001.
- VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie, Praha: FHS UK – ÚSD AV ČR, 2011.
- VANĚK, Miroslav. Orální historie: Metodické a „technické“ postupy, Olomouc: FF UPOL, 2003.
- VANĚK, Miroslav. Obyčejní lidé...? Praha: Academia, 2009.
- VEČERNÍK, Jiří. Staré a nové ekonomické nerovnosti: případ českých zemí. *Sociologický časopis* Vol. 31, No. 3, 1995, s. 321–334.

Rozhovory

- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.
- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.
- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.
- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.
- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.R. ročník 1953. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.
- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem M.P. ročník 1948. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.
- Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem R.R. ročník 1971. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem J.G. ročník 1958. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.

Rozhovor Jiřího JUHÁSZE (doktorand na FHS UK) s narátorem Z.B. ročník 1946. Rozhovor uložen v soukromém archivu autora.

O autorovi: *Mgr. Jiří Juhász* je doktorand na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Věnuje se zejména teoriím revoluce a vybraným aspektům sametové revoluce. V současné době působí na Fakultě humanitních studií, kde přednáší na téma teorií revoluce a sociologie konfliktu.